

УДК 62:101.1

*О. К. Чаплигін, О. Є. Сук
м. Харків, Україна*

МОРАЛЬНИЙ ВИБІР ТА НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ І ТЕХНОЛОГІЧНИЙ РОЗВИТОК

Історичний підхід до розуміння природи і походження техніки дозволяє розглядати останню як результат діяльності первісної людини – суб'єкта, який одночасно виступав суб'єктом пізнання, спілкування і дії.

Досить розповсюдженим є трактування первісного стану технічної творчості людини як такого, що своїм джерелом і рушійною силою мав уміння людини виготовляти і використовувати знаряддя праці (К. Маркс). Звертаючись до аналізу природи людини у її зв'язку з розвитком техніки, Л. Мемфорд спростовує вказану точку зору, розглядаючи її як редукціоністську і таку, що ігнорує універсальний характер природи людини, яка адекватним чином віддзеркалюється у техніці [7, С. 225–235], бо техніка при своєму виникненні була пов'язана з усією природою людини [7, с. 232]. На його думку, техніка веде своє походження від цілісної людини у її взаємодії з кожною частиною середовища, використовуючи кожну свою здатність, щоб максимально реалізувати власні біологічні, екологічні і психологічні потенції [7, с. 231]. Більше того, не було нічого унікально людського у стародавній технології до того часу, поки вона не виявилася видозмінною своїми лінгвістичними символами, соціальною організацією та естетичними задумками [7, с. 227]. Головним знаряддям первісної людини, на думку Л. Мемфорда, було її тіло, що керувалося розумом: «тіло, яке не створене для якогось одного роду діяльності, якраз завдяки своїй надзвичайній лабільності і пластичності, а більш ефективним було при використанні як з метою розширення зовнішнього оточення, так і однаково багатих внутрішніх психічних ресурсів» [7, с. 227]. Саме людські здібності в цілому, у їх взаємодоповненні були найважливішим фактором прогресу.

Що стосується характеристики сучасного стану суспільства у зв'язку з величезним зростанням ролі техніки та технології, то автори одноставно розглядають цей процес як дотичний до подальшої долі цивілізації, людини, культури (М. Бердяєв, Л. Мемфорд, Х. Сколімовські, Х. Ортега-і-Гассет та інші). Так, наприклад,

Х. Сколімовські зауважує, що в техніці сходяться такі різні тематизації, як «прогрес», «природа», «відкриття», «раціональність», «ефективність». Тому *філософія техніки – це філософія культури людства, філософія людини та цивілізації*, що побачила себе в глухому куті, коли загрозою стає надлишкова спеціалізація, роздробленість і розпорощеність, котра усвідомлює, що обрала хибну мову для свого спілкування з природою [7, с. 242]. Тому-то філософія техніки тісно пов'язана з майбутнім людини. «Ми, – пише Х. Сколімовські, – життєво зацікавлені у майбутньому техніки, яка має розумітися як єдиний об'єднаний феномен, оскільки цей феномен переплетений виключно різноманітними способами з людським суспільством і перетворився у фактор, що визначає майбутнє як самого суспільства, так і його супідрядних компонентів» [7, с. 243].

Слід пам'ятати і про все зростаючий зворотний вплив на людину техніки: у міру розвитку останньої сама людина стає схожою на свій витвір – на машину. У своїх діях і характері життєдіяльності вона автоматично відтворює логіку функціонування і розвитку оточуючого технічного середовища. Для «технологічної» людини характерним є позбавлення від високої духовності, любові, глибоких переживань і почуттів, які підмінюються механічними реакціями і набором щоденно повторюваних функцій, подібно до того, як це здійснює робот.

При цьому техніка руйнує не лише соціальні, духовні, особистісні якості людини, але й негативно впливає на її тілесність: призводить до зниження гостроти зору, слуху тощо, зниження емоційного тону.

«Роботоподібна людина» діє немовби запрограмована, як виконавець чужої волі. Це – «постлюдина», яка йде на зміну природній людині. Її душевне життя замінюється автоматичними реакціями, основою її світогляду стає «техніцизм», а метою – штучний комфорт. Техніка звільняє людину від таких її функцій, як фізична праця, активний рух, живе спілкування між індивідами. Таким чином, ми стаємо свідками поступового вмирання природної (біосферної) людини через руйнування коренів у вигляді природного способу життя. У результаті виникає так звана нова людина, яка пориває зі старими цінностями, мораллю, ідеєю гуманізму.

Та чи є вихід із глухого кута, надмірного захоплення технікою і неконтрольованого техніко-технологічного розвитку? На жаль, на відміну від досить обґрунтованої констатації негараздів, що їх несе із собою це розширення впливу техніки на природу та людство, перелік рецептів розв'язання суперечностей досить обмежений. Зокрема, мова

йде про вироблення нового світогляду, альтернативного техноцентрованому європейському мисленню (Х. Сколімовські), про необхідність руйнування технократичної Мегамашини сучасної держави та збереження значення праці (Л. Мемфорд), про вироблення цінностей, що відповідали б сучасним умовам (М. Бердяєв). Але всі дослідники єдині щодо необхідності пошуку конкретних адекватних заходів реагування.

Одним з ефективних напрямків вирішення техніко-технологічних проблем є розробка сучасних засад моралі і моральності. Російський дослідник у галузі філософії техніки А.О. Воронін відзначає: «Моральні судження про техніку майже не залежать від її розуміння – онтологічні, антропологічні, соціологічні підходи однаково можуть розглядати техніку морально індиферентною, шкідливою, прийнятною» [4, с. 93].

Моральний аспект передбачає можливість і необхідність розглядати техніку крізь призму таких категорій, як «добро» і «зло», «відповідальність», «справедливість», «свобода» тощо. В. Розін наголошує на необхідності оцінки техніки з моральних позицій у царині її використання, вирішення питання про справедливість розподілу благ, що їх виробляють за допомогою техніки, а також виявлення причини можливих негативних наслідків, дати моральну оцінку використання людських ресурсів і потенційних сил для розвитку техніки. Саме таким чином може бути скорегований розвиток техніки в етично сприйнятному напрямку [9].

Усі без винятку дослідники, що переймаються вказаною тематикою, фіксують наявність протиріч між належним і реально існуючим станом моральності та виходячи з цього пропонують шляхи та механізми їх вирішення. Так, один з найрадикальніших критиків ролі техніки у житті суспільства німецький автор Ф. Юнгер характеризує ситуацію, що склалася таким чином: «Ми підходимо до питання про межі технічного прогресу, про межі, котрі йому поставлені. Уже можна впевнено сказати, що врешті-решт людина у своїй боротьбі за владу скористується цими насильницькими приборканими силами для рішучої дії».

В оцінці морально-етичних аспектів технічного прогресу авторські висловлювання можна розділити на оптимістичні, песимістичні і нейтральні. Як правило, оптимістичні оцінки морально-етичних наслідків використання техніки пов'язуються з так званим технократичним мисленням. Підмічено, що песимістичні варіанти досить слабо виявляють себе у буденній суспільній свідомості, але досить широко представлені і детально опрацьовані у філософських дискурсах. «Оптимісти» наполягають на тому, що техніка сама по собі знаходиться за межами

моральних оцінок з точки зору добра і зла, якщо вона розглядається «як засіб, а не ціль». І навпаки, техніка підкорює людину і стає засобом морального (ширше – духовного) гноблення, коли перетворюється на основну мету життя (М. Бердяєв) [3]. Песимісти, навпаки, розглядають техніку, як винуватицю всіх негараздів, що супроводжують технічний прогрес у технізованому суспільстві. Якраз до песимістів належить Ф. Юнгер, на думку якого техніка аморальна сама по собі, бо вона знищує природу, по-хижацьки використовуючи дармові ресурси. У свою чергу, людина підкорюється техніці, її раціональності й організації, що є ворожими самій сутності людини. У результаті техніка породжує насилля як модус життя [4, с. 94].

Своєрідну концепцію «коректного морального виміру науки і техніки» висунув філософ Е. Агацці [1]. Наука, на його думку, – це система знання і діяльності, вона має відповідати на питання «чому», у той час як техніка – на питання «як», а технологія – на «чому» і «як». Але ці уявлення виглядають дещо спрощеними, бо в такому разі не залишається місця моральному аспекту функціонування науки, техніки та технології у певних соціальних умовах, бо мораль зазвичай з'являється там, де технікою оперують люди, які вступають між собою у певні відносини і дії яких можна оцінювати за допомогою моральних критеріїв. Е. Агацці пише: «Внутрішня аморальність технології призводить до того, що сучасна людина у кінцевому рахунку приймає технологічні критерії у якості критеріїв своєї діяльності. У підсумку вона поступово вихолощує царину моральних розрізень, необхідних для її дій» [1, с. 98].

Е. Агацці виступає категорично проти ідеологізації технології, тобто проти приписування останній здатності виробляти власні цілі – цінності, зазначаючи, що: «замість того, щоб обвинувачувати науку і технологію у проникненні в усі шпаринки нашого існування, ми маємо спитати себе, до якої міри їх проникнення стало можливим через пізнавальне зневажання тих цінностей, що мають водночас зберігати сенс існування і забезпечують пильність, котра не дозволила б загубити цей сенс» [1, с. 105]. Тим самим автор звертає увагу на те, що за будь-яким науковим або технічним артефактом стоїть людина в ролі автора, виготовлювача, оператора, споживача технічних пристроїв, яка надає їм морального значення [1, с. 95].

Моральний аналіз науки і техніки ускладнюється також у зв'язку з тим, що існує досить велика кількість типів самої етики. А це породжує проблему морально-етичного вибору. Так, представники *теорії аналітичної етики у першу чергу стурбовані «просвітленням» мо-*

ви, якою обговорюються моральні проблеми. Прихильники *натуралістичної етики* переважно *опікуються встановленням аналогій між природними і суспільними процесами*. У свою чергу, послідовники релігійно орієнтованих етичних теорій використовують право на релігійні аргументи на користь божественного походження моралі як такої. Таким чином, одна й та ж моральна ситуація може бути описана зовсім різними мовами [4, с. 96].

Е. Агацці вважає, що в «моральних судженнях про науку і техніку різні етичні теорії повинні розглядатися як взаємодоповнюючі» [1, с. 260]. І при цьому значну увагу приділяє розробці понятійного апарату моральної оцінки технологічної цивілізації в цілому, пошуку засобів досягнення світоглядної цілісності за умов використання різних *етичних систем*, об'єктивного раціонального розуміння цінностей, уміння вибудовувати їх ієрархію.

Разом із тим, ні за яких обставин не може бути введений якийсь мораторій на пошук істини, або бути подана команда на гальмування технічного прогресу. Одна з причин, що дозволяє вважати розвиток сучасної науки ознакою процесу людської цивілізації, зазначає Е. Агацці, полягає в тому, що наука відстоює правомірність дослідження істини і дає відсіч прямим або опосередкованим формам заборони на пошук певного «виду» істини. Отже, з точки зору кінцевої мети, «чиста» наука морально невразлива: вона завжди спрямована на благо як таке (оскільки всяке істинне знання є благо як таке) [1, с. 166]. Як вважає А.О. Воронін, проблема морального усвідомлення науки і техніки вирішується автором за рахунок обмежень моральними критеріями експансії технологічної системи. Головним тут постає поняття відповідальності, яка передбачає свободу, бо лише вільні істоти можуть бути відповідальними. Але в той же час існують обмеження свободи, що впливають з розуміння морального обов'язку, як поваги до вимог і моральних цінностей, які не обмежують свободу, але внутрішньо зобов'язують до її обмеження. Така відповідальність розповсюджується не тільки на вчених, але й на всіх людей, як істот моральних [1, с. 285]. Слід пам'ятати, що стратегія відповідального рішення, вибору лінії поведінки завжди пов'язана з ризиком. За Агацці, одне з головних призначень техніки полягає в елімінації ризику, який є глибинною внутрішньою характеристикою людської природи. Будь-який людський проєкт супроводжує ризик, пов'язаний з вибором цілей, засобів і наслідків, існує ризик невдачі, але існує і ризик успіху, коли успішне досягнення мети призводить до небажаних наслідків. Ризик – це фундаментальна антропологічна категорія, яку можна співставити з категоріями свобо-

ди, раціональності; людина, яка не схильна до ризику, тим самим відмовляється від самореалізації [4, с. 101]. Тому природно, що завжди існують проблеми, пов'язані з виправданістю і допустимістю ризику.

Досить поширеним є розуміння техніки в межах комунікативних стратегій, спрямованих на людину – як на саму себе, так і на іншу. Оскільки в акті комунікації не існує відчуження, відсутні посередники, на яких можна було б перекласти відповідальність, а наявні тільки самі комунікатори та справа їх рук, то зникає розрив між індивідуальною моральною позицією і нормами універсальної моралі.

Певним чином нові ідеї етики знаходять своє втілення і в кіберетиці (комп'ютерній етиці), до якої відносять цілу сукупність проблем: від проблеми конкуренції між виробниками програмних продуктів до зберігання особистих відомостей про користувачів для персоналізованої маркетингової політики. Державні структури намагаються ввести зазначені колізії до правового поля шляхом прийняття відповідних законів, але перелік можливих ситуацій свідчить, що певна частина їх має регулюватися перш за все у сфері моральних відносин.

Віртуальна реальність стає предметом кіберетики за умови наявності діалогу, інтерактивності «Я» та «Інший», «Я» – «Ми», «Я» – «Суспільство». Традиційно мораль постає у вигляді двох взаємопов'язаних аспектів: як характеристика особистості, сукупність її моральних якостей та як характеристика стосунків між людьми, сукупність моральних норм, вимог, правил. *Реальний суб'єкт* перебуває за межами віртуальної реальності і відповідно є *об'єктом дослідження етики, а не кіберетики*. Використовуючи термінологію класиків постмодернізму Ж. Дельоза і Ж. Бодріара, можна стверджувати, що моральним суб'єктом кіберетики є певні віртуальні копії людини у різних ролях і статусах. Але тут виникає питання, чи мають ці копії атрибути морального суб'єкта, тобто чи є вони носіями морального закону в собі (І. Кант) або ж чи здатні вони створити цей закон і прийняти його для себе (Г. Коген), якщо розглядати етику як філософську дисципліну, що вивчає людину у стані морального вибору. Людина тут є суб'єктом моралі, тобто моральною істотою, здатною на вчинки відповідно до морального закону. У випадку з віртуальною особистістю це питання залишається відкритим, бо реальна та віртуальна особистості частіше не збігаються.

Незважаючи на новизну ситуації в цілому та обвальне зростання інформаційних мереж, що ускладнює вироблення нових моральних принципів і норм, сучасні філософи пропонують досить адекватні заходи та ідеї від окремих пропозицій до розгорнутих концепцій. Од-

нією з них є етика можливостей або стереоетика М. Епштейна, який підтримує тезу про поодинокість та винятковість вчинку як моральної категорії кіберетики. На його думку, завдання філософії полягає не тільки в тому, щоб аналізувати, систематизувати й узагальнювати, як це було традиційно, але також у тому, щоб «розширювати і примножувати «мірність» світу, його концептуальну різноманітність, що не може бути зведеною до одного із світів» [11, с. 102]. Тим самим М. Епштейн намагається закласти основи нового мислення, ґрунтуючись на багатоманітності можливих рішень, на вірогідності, можливості та потенційності. Потенціал передбачає реальність процесів перетворення фактів на імовірності, теорій – на гіпотези, тверджень – на припущення, необхідностей – на альтернативні можливості [11, с. 102].

Таким чином, суспільство, що формується на наших очах, постає як «суспільство можливостей», у тому числі в інформаційному просторі. З цього погляду Інтернет являє собою яскравий прояв суспільства можливостей, оскільки тут можливі будь-які прояви суспільного життя, навіть коли в дійсності їх реалізація неможлива.

Тому визначальним принципом етики суспільства можливостей (стереоетики) є такий прояв людини і така реалізація потреб, здібностей, що сприяють розкриттю можливостей іншого.

Список літератури: 1. *Аггацци Э.* Моральное измерение науки и техники. – М., 1998. 2. *Аггацци Э.* Почему у науки есть и этические измерения // Вопросы философии. – 2009. – № 10. – С. 93–104. 3. *Бердяев Н.А.* Человек и машина // Вопросы философии. – 1989. – № 2. – С. 143–162. 4. *Воронин А.А.* Техника и мораль // Вопросы философии. – 2010. – № 4. – С. 97–101. 5. *Мэмфорд Л.* Миф и машины. Техника и развитие человечества. – М.: Логос, 2001. 6. *Мовчан С.П., Чаплигин О.К.* Основы философии техники та технології. – Х.: Форт, 2013. – 316 с. 7. Новая технократическая волна на Западе. – М.: Academia, 1999. 8. *Розин В.М.* Техника // Новая философская энциклопедия. В 4-х т. – М., 2001. – Т. 4. – С. 61. 9. *Розин В.М.* Философия техники. – М., 2001 (электрон. вар.). 10. *Чешев В.В.* Рецензия на книгу В.Г. Горохова «Техника и культура: возникновение философии техники и теории технического творчества в России и Германии в конце XIX–начале XX столетий» // Вопросы философии. – 2010. – № 12. – С. 176–179. 11. *Эпштейн М.* Знак пробела. О будущем гуманитарных наук. – М.: Новое литературное обозрение, 2004.

Bibliography (transliterated): 1. *Ahhatsy E.* Moral'noe yzmerenye nauky y tekhnky. – M., 1998. 2. *Ahhatsy E.* Pochemu u nauky est' y eticheskye yzmerenyya // Voprosy fylosofyy. – 2009. – #10. – S. 93–104. 3. *Berdyaev N.A.* Chelovek y mashyna // Voprosy fylosofyy. – 1989. – #2. – S. 143–162. 4. *Voronyn A.A.* Tekhnika y moral' // Voprosy fylosofyy. – 2010. – #4. – S. 97–101. 5. *Mэмford L.* Myf y mashyny. Tekhnika y razvytye chelovechestva. – M.: Lohos,

2001. 6. *Movcha S.P., Chaplyhin O.K.* Osnovy filosofiyi tekhniki ta tekhnolohiyi. – Kh.: Fort, 2013. – 316 s. 7. *Novaya tekhnokratycheskaya volna na Zapade.* – M.: Academia, 1999. 8. *Rozyn V. M.* Tekhnika // *Novaya fylosofskaya entsyklopedyya.* V 4-kh t. – M., 2001. – T.4. – S. 61. 9. *Rozyn V. M.* Fylosofiya tekhniki. – M., 2001 (elektron. var.). 10. *Cheshev V.V.* Retsezya na knyhu V.H. Horokhova «Tekhnika y kul'tura: voznyknovenye fylosofyy tekhniki y teoryi tekhnicheskoho tvorchestva v Rosyy y Hermanyy v kontse KhIX–nachale KhKh stoletyyu» // *Voprosy fylosofyy.* – 2010. – #12. – S. 176–179. 11. *Эпштейн М.* Знак пробела. О будущем humanitarnykh nauk. – M.: Novoe lyteraturnoe obozrenye, 2004.

О. К. Чаплигин, О. Е. Сук

МОРАЛЬНИЙ ВИБІР ТА НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ І ТЕХНОЛОГІЧНИЙ РОЗВИТОК

Поставлено питання про можливість і необхідність розглядання техніки крізь призму таких категорій етики, як «добро» і «зло», «відповідальність», «справедливість», «свобода» тощо, оскільки для «технологічної» людини духовність може підмінятися механічними реакціями і набором повторюваних функцій. Зазначається, що одним з ефективних напрямків вирішення техніко-технологічних проблем є розробка сучасних засад моралі і моральності у «суспільстві можливостей», що формується в сучасному світі.

Ключові слова: наука, техніка, технологія, мораль, моральність, духовність, етика, стереоетика

О. К. Чаплыгин, Е. Е. Сук

МОРАЛЬНЫЙ ВЫБОР И НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИЙ И ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ

Поставлен вопрос о возможности и необходимости рассматривания техники сквозь призму таких категорий этики, как «добро» и «зло», «ответственность», «справедливость», «свобода», поскольку для «технологического» человека духовность может подменяться механическими реакциями и набором повторяющихся функций. Отмечается, что одним из эффективных направлений решения технико-технологических проблем является разработка современных принципов морали и нравственности в «обществе возможностей», которое формируется в современном мире.

Ключевые слова: наука, техника, технология, мораль, нравственность, духовность, этика, стереоетика

О. К. Чаплыгин, Е. Е. Сук

MORAL CHOICE AND SCIENTIFIC AND TECHNOLOGICAL DEVELOPMENT TEHNICHESKIYI

the question of the possibility and necessity of viewing technology through the prism of such categories of ethics as "good" and "evil", "responsibility", "justice", "freedom", since "technology" of human spirituality can be supplanted by the mechanical reactions and the set of recurrent functions. It is noted that one of the effective ways of solving technical and technological problems is the development of modern morality and morality in "society of opportunities", which is generated in the modern world

Keywords: science, technic, technology, morality, ethics, stereomike

Стаття надійшла до редакції 20.04.2016